

CLOTHS OF GÖKTÜRK PERİD

Göktürk Period is of great importance in Turkish history as a period because the word "Turk" was first used in this period. Clothes of Göktürk Period reflect the traditions of that period with their characteristics. No cloth has come down today from Göktürk Period. We come to learn features of the clothes of that period mainly from statues and wall pictures. The most important statues are in Bilge Kagan and Kül Tigin Complex of buildings. Wall pictures, on the other hand, are in Kumtura, Pencikent, Balalık-Hill Palace and Afrasyab Palace. According to those figurative descriptions, we come to learn that clothes of Göktürk Period generally consist of long kaftans. Kaftans, which are generally as long as down to the knees, are closed by a belt at the waist. Among other parts which complete Göktürk clothes are trousers, long boots, belts and headdresses known as börk

Anahtar Kelimeler:Göktürk Giysileri, Tarihi Türk Kıyafetleri, Türk Giysileri

Key Words: Gokturks Clothes, Historical Turkish Cloths, Turkish Clothes

GİRİŞ

Hun İmparatorluğu'nun dağılmasını müteakiben bir süre sonra sahneye ilk kez Türk adını taşıyan bir devlet olarak Göktürkler çıkmıştır.¹ Türk tarihinde önemli bir yer tutan Göktürk Devleti 552-745 yılları arasında hüküm sürmüştür.² Çinli tarihçilere göre göçebe bir hayattan ziyade, belirli bir devlet düzeni anlayışını sergileyen³ Göktürklerde kıyafet biçimlerini ele alacağımız bu çalışmada öncelikle, genel anlamda Göktürk tarihine bakmak yararlı olacaktır.

Göktürk Devleti, 535 tarihlerinde kurulmuş olduğu kabul edilmekle birlikte⁴ bağlı oldukları Juan-juan devletini ortadan kaldırdıktan sonra, 552'de Ötüken'i merkez yapımlarıyla tam olarak tarih sahnesine çıkmıştır.⁵ Büyük Hun İmparatorluğundan sonra, Türk kültürünü her yönden temsil etmesi itibariyle, ikinci büyük Türk imparatorluğu vasfını kazanmıştır. Göktürk Hakanlığı, Türk sözünü ilk defa resmi devlet adı olarak kabul etmekle, bütün bir millete ad verme şerefini kazanmıştır. Göktürkler, Doğu Sibirya'daki Yakut Türkleri ve batıda Ogur

* Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü 25240-ERZURUM, fikrisalman@hotmail.com

1- Hamza GÜNDOĞDU, Türk Mimarisinde Figürlü Taş Plastik, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul, 1979, s. 27; Gülçin ÇANDARLIOĞLU ve Arkadaşları, Türk Dünyası Kültür Atlası: İslam Öncesi Dönem, İstanbul, 1997, s. 28.

2- Emel ESİN, Türk Kültür Tarihi İç Asyadaki Erken Safhalar, Ankara, 1985, s. 6;

<http://www.utkuhamarat.com/useless/gokturk.htm> E.T.11.06.2004.

3- Louis LIGETI, Bilinmeyen İç Asya, Ankara, 1998, s. 200.

4- Göktürklerin kuruluş tarihi bazı kaynaklara göre M. 542 olarak kabul edilir. Bkz. Gülçin ÇANDARLIOĞLU ve Arkadaşları, Türk Dünyası Kültür Atlası: İslam Öncesi Dönem, İstanbul, 1997, s. 28.

5- Yaşar ÇORUHLU, "Göktürk Devri Keramik sanatı Üzerine Bir Deneme" VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 2002, s. 299.

(Bulgar) Türkleri dışındaki, Türk asıllı bütün grupları kendi idaresinde birleştirmiştir. ⁶

Bir süre sonra çeşitli baskılar ve nedenlerle dağılan Göktürkler, ikinci parlak devirlerini, Kutlug Han tarafından 681 yılında yeniden kurulmalarıyla yaşamışlardır. ⁷

Bu dönemde Göktürkler, tekrar eski güç ve itibarına kavuşmuştur. Bilge Kağan devri (716–734), İkinci Göktürk Devleti'nin en parlak devri olmuştur. 745'te Göktürklerin Po-mei Kağan⁸ zamanında yıkılması üzerine, Uygur Hanedanı, büyük Türk Hakanlığı tahtına geçerek Göktürklerin egemenliğine son vermiştir. İlk kez 15 Aralık 1893'te Danimarkalı bilim adamı Vilhelm Thomsen tarafından Kültigin Mezar Külliyesi'ndeki kitabenin çözülüşünden sonra, Orta Asya'da bir siyasi teşekkül olarak Göktürk Devleti, Türk devleti olarak tescil edilmiştir.⁹

GÖKTÜRK DÖNEMİ GİYSİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ:

Göktürk kıyafetleri hakkında son derece sınırlı olan bilgilerimizi, daha çok Göktürk dönemi heykelleriyle birlikte, o dönemde yapılmış olan duvar resimlerinden hareket ederek ortaya koymaya çalışacağız. Bu değerlendirmelerimizi yaparken de Göktürk döneminden kalan çeşitli kurganları ve bazı verileri değerlendirmek uygun olacaktır.

Göktürk çağında, yerleşik hayatın belirtileri olarak ilk şehirleşme hareketleri başlıyor ve Ordubalık, Akbeşim, Beşbalık gibi şehirler kuruluyor. Hunlara ait kültür buluntularının çoğu yeraltından çıkarılırken, Göktürlere ait kültür buluntuların büyük bölümü yeryüzünde bulunmuştur. Bunların en önemlileri Tonyukuk, Kültigin ve Bilge Kağan abideleridir. Tula Nehri kıyısında prenlere ait mezarlarda yapılan kazılar sonucu ele geçen kıymetli kumaş parçalarının bazı araştırmacılara göre Çin'den veya İran'dan getirilmiş olma ihtimali bulunmakla birlikte, bölgede üretilen Türk kumaşları olabileceği savı da düşünülebilir. Türk devrine ait en önemli Tula mezarları, Nainte-Sume'deki Hayır Han Dağı'nda bulunan kurganla, Ungetu ve İhe-Alık Kurganları'dır. ¹⁰

Çulışman Nehri yakınında bulunan Kudırge Kurganları ise M.Ö. III. yy.dan başlayan ve Göktürk devrine kadar eserlerin bulunduğu kurganlar olarak karşımıza çıkıyor. Kudırge çoğunlukla Göktürk çağına ait bir kültür merkezidir. Bulunan eserler arasında ipekli atlas kumaşlar da mevcuttur.¹¹ Burada atlas kumaşın ilk kez karşımıza çıkması önemlidir. Çünkü şimdiye kadar ele geçen kumaşlar, ya düz bezayağı tarzında dokunmuştu ya da basit dimi örgülerden oluşmuştu. Oysa atlas (saten) örgü, kumaşa parlak bir görüntü veren önemli bir örgü çeşidi olarak ilk defa burada karşımıza çıkmaktadır. Tüekta'da açılan kurganların birinde donmuş cesetlere rastlanır. Buradaki erkek cesedin elbisesi üç kattan oluşuyordu. Üst kısma giydiği elbise koyu kırmızı, ortadaki yeşilimsi, en alttaki de altın sarısı ipekten yapılmıştır. ¹²Bunların yanı sıra mezardan gündelik kullanım eşyaları da çıkmıştır. Ancak burada sarı ipeğin doğal rengiyle kullanılması dikkatimizi çeker. Çünkü sarı ipek, altın klaptan tarzında dokuma yapmaya en yakın materyal olarak Osmanlı zamanında sıkça kullanılmıştır. .

Göktürk devrine ait elbiselerin en önemlileri Katanda'da bulunan giysi parçalarıdır. Bu kurgandaki elbiseleri, ipekli ve kürklü olarak ikiye ayırmamız gerekir. Prof. Wice bunları kemha denilen bir tür Bizans ipekli kumaş olarak değerlendirir. ¹³ Ancak Bahaeddin Ögel bunları

6- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C. 9, Göktürkler Maddesi, s. 4678–4679; <http://www.dallog.com/devleder/gokturk/gokturk.htm> E.T.11.06.2004.

7- Şevket KOÇSOY, "Türk Tarihi Kronolojisi" Türkler, C. 1, Ankara, 2002, s.891; ÇANDARLIOĞLU, Türk... s. 37.

8- Nihat KAŞIKÇI-Hasan YILMAZ, Orta Asya-Anadolu Göç Coğrafyası Tanrı Dağlarından Malazgirt'e, Ankara, 2001, s. 73.

9- Yaşar ÇORUHLU, "Orta ve İç Asya'da Kazı ve Araştırmalarda Elde Edilen Materyale Göre Erken Devir Türklerinde Çizme" Ortaçağ'da Anadolu: Prof. Dr. Aynur Durukan'a Armağan, Ankara, 2002, s. 70.

10- Nejat DİYARBEKİRLİ, "İslamiyetten Önce Türk Sanatı" Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı, Aukara, 1993, s.138.

11- ÖGEL, İslamiyetten... s. 140.

12- ÖGEL, İslamiyetten... s. 143.

13- Nejat DİYARBEKİRLİ, "Türk Sanatını Kaynaklarına Doğru" Türk Sanatı Tarihi Araştırmaları ve İncelemeleri, İstanbul, 1969, s. 118.

yabancı kaynaklara dayandırarak M.S. VII ve VIII yy. ait Çin kumaşı olarak tasnif etmektedir.¹⁴

Elimizde kumaşların bir resmi ve görüntüsü olmadığı için kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Her şeye rağmen elbiselerin tamamlayıcısı olan pantolonların kürklerle süslenmesi Türklere has bir özellik olarak karşımıza çıkıyor. Katanda kurganında ele geçen kürkly cübbe veya kaftanlar uzun boylu idiler. Daha ziyade tunik şeklinde kısa olan Hun kıyafetleri, yavaş yavaş Göktürklerdeki yerleşimin etkisiyle olsa gerek, boyda bir uzamayla karşımıza çıkıyor. Uzun kollu kaftanın kolları da dardır. Adeta yüzyıllar sonra Osmanlı kaftanlarına öncülük eder tarzdadır. Elbisenin arka robası ve ön taraftaki klapası (mostrası) kürklerle süslenmiştir. Yakası olmayan elbisenin dikiş yerleri kaytanla tutturulmuştur. Kudirge kurganında da kenarları kürklerle süslenmiş bir prene ait elbiseyle karşılaşırız. Orhun'daki heykellere baktığımızda kaftanların uzun boylu olduğunu görürüz. Fakat bu heykelerde yakalar belirli şekilde kıvrık olarak yapılmıştır.¹⁵ Göktürkler saçlarını serbestçe bırakırlar ve kaftanlarını da sola veya sağa doğru sararak iliklerlerdi. Bu gelenekleriyle ataları Hunlara benzemektedirler.¹⁶

Kültigin mezar anıtındaki mermer heykeller Çinli sanatçılarca çalışılmış olabilirdi. Fakat t heykeller Göktürk portre sanatını yansıtmaya kadar Türk özelliklerini arz etmektedir. Dolayısıyla heykelleri Türk sanatçıların yapması kuvvetli ihtimaldir. Bu heykeller zamanla parçalanırsa da bize uzun etekli, bol bedenlere sahip Göktürk kıyafetleri hakkında yeterli bilgi vermektedir. "Çin kaynaklarının belirttiğine göre Göktürklerin kaftanları soldan sağa kapanıyor, saçları serbest bırakılıyordu." ¹⁷ Fakat bu kuralın kesin olmadığı, çeşitli Göktürk heykellerinde ve duvar resimlerinde, sağa veya sola kapanır tarzda olduğu da görülebilmektedir.

Kültigin mezar anıtlarındaki heykeller Göktürklerin kıyafetleri açısından paha biçilmez niteliktedir. Benzer kıyafetler Orta Asya Türklerince bugün bile giymeye devam etmektedir. Göktürk yazıtlarında Bilge Kağan ve Kültigin, Çinliler hakkında bilgi verirken "Sabı süçig, ağısı yımşak ermiş" ibaresini kullanmışlardır. Yani "(Çin'in) sözü tatlı ve ağısı yumuşak" anlamındadır. Bahaeddin ÖGEL bunu açıklarken "Çin'in hediyesi çekici imiş, ağısı (ipeklileri) yumuşak" olarak değerlendirir. Ağıdan maksat, ipekli kumaştır ve aynı ibare Osmanlı döneminde XIV. yy yazma eserlerinde de kullanılmıştır. Hunlarda ve Göktürklerde ağı sözü "para" ve "ipekli kumaş" manasında kullanılmış, bu gelenek Osmanlı dönemine kadar da sürdürülmüştür. ¹⁸ Fakat Osmanlı ve Selçuklu dönemlerinde para yerine değil, sadece ipekli kumaş anlamında kullanılmıştır.

Göktürk kumaşları hakkında elimizde fazla buluntu olmayışı, bilgilerimizin kısıtlı kalmasına neden olmaktadır. Hun kurganlarındaki malzeme çokluğunu, pek çok kurganın sularla dolup donmasına borçluyuz. Göktürkler dönemindeki kurganların bir kısmı Hun kurganlarıyla aynı bölgelerde yer almaktadır. Yalnız bulunan eserlere bakılarak, bunların hangi dönemlere ait oldukları belirlenebilmektedir. Kıyafet türlerini ise yukarıda zikrettiğimiz birkaç buluntunun dışında Göktürk heykellerinden bakarak değerlendirmeye çalışacağız.

14- ÖGEL, İslamiyetten... s. 152-154.

15- DİYARBEKİRLİ, İslamiyetten... s. 156.

16- LİGETİ, Bilinmeyen... s. 200.

17- Oktay ASLANAPA, Türk Sanatı-I, İstanbul, 1984, s. 9.

18- Bahaeddin ÖGEL, Türk Kültür Tarihine Giriş, Ankara, 1991, C. 5, s. 392.

HEYKELLER VE DUVAR RESİMLERİ İŞİĞİNDA GÖKTÜRK GİYSİLERİ:

Hun devrinin sanat unsurları esas itibariyle Göktürk döneminde de devam etmiştir. Sanat üslubu olarak görülen hayvan üslubu, Göktürkler açısından da önemliydi. Bu üsluba giren eserlerde Gök-Yer-Su, atalar dini unsurlarının yaşamakta devam ettiği de gözlenmektedir. Kaya resimleri üslup bakımından çok fazla bir değişikliğe uğramaksızın sürdürülmüştür. Orhon ve Tula bölgesindeki pek çok resim örneği, bunu teyit etmektedir. Ancak Göktürk devri kaya resimleri, Trans-Baykal, Güney Sibiry ve Yakutistan'a kadar olan çok geniş bölgelere yayılmıştır. Bu resimlerde daha ziyade av ve süvari tasvirleri mevcuttur. Zırhlı süvarileri gösteren kaya resimlerinin en önemlileri arasında Göktürk dönemine atfedilen ¹⁹Kuzey Altaylarda Char Chad'daki resimlerdir²⁰ (Resim-1). Göktürk devrinin en ünlü kaya resimleri ise Kudirge kurganındadır. ²¹Buradaki kaya resimleri üzerinde ellerinde mızraklarla ata binmiş avcı süvariler görülmektedir. VI-VII. yy.lardan kalan bu kaya resimlerinde ²²süvarilerin üzerinde zırhlı giysilerin olması dikkatimizi çekmektedir. Tıpkı İskit savaşçılarındaki görüldüğü gibi, Göktürklerde de metal levhalarla yapılmış zırhların kullanılmış olması söz konusudur. Figürlerin çoğunun atlarının da zırhlı olduğu dikkatlerden kaçmaz. Ancak bu arada zırhsız olarak tasvir edilmiş figürlerin olduğunu da belirtmemiz gerekir. Bu zırhlar sebebiyle olsa gerek, bazı yabancı araştırmacılar bu resimleri İskit dönemi zırhlarına benzetmeleri sebebiyle, İskit resmi olarak da yorumlamışlardır. ²³

Göktürk dönemi kıyafet biçimlerini ağırlıklı olarak heykellerden öğrenebilmekteyiz. Bundan da anlaşılıyor ki Göktürk heykel sanatı önemli aşamalar kaydetmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Heykel sanatında Hunlardan sonra ilk önemli gelişme Göktürk devrinde ortaya çıkmıştır. Bu devirde özellikle Türk ikonografisinin özelliklerini taşıyan gerçekçi anlayışa yakın tarzda yontulmuş heykeller dikkatimizi çekmektedir. Bunlar Türklerin yüz şemalarını, saç şeklini ve giyim tarzını (kaftan, pantolon, sarkıntulu kemer, çizme v.s.) aksettiriyordu. Bu heykellerin birçoğu bir eliyle silahını tutarken, öbür elleriyle güç ve hükümdarlık sembolü olan bir kadeh veya buna benzer bir şey tutuyorlardı. Heykellerin kimisi ayakta kimi de oturur tarzda tasvir edilmiştir. ²⁴

Heykellerin dışında tıpkı Char-Chad'daki resimler kadar önemli olan ve Uygur duvar resminin de temelini oluşturan çeşitli duvar resimleri, Göktürk dönemi eserleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar yine Göktürk kıyafetlerinin tasvirleri açısından önemlidir. Bir kısmı Hun devrinde yapılmış olan Doğu Türkistan duvar resimlerinin diğer kısmı da, Göktürk dönemine aittir. Ayrıca Batı Orta Asya'daki Afrasyab Sarayı (VI-VII. yy), Buncikeş Sarayı (burada kurttan türeyiş efsanesine dair bir fresko vardır), Pencikent (VII-VIII. yy), Açına Tepe (VIII. yy) ve Balalık Tepe (V-VI. yy) gibi merkezlerde yapılan ünlü duvar resimlerinin de, kısmen Göktürklerle bağlantılı olduğu, ya da en azından bir kısmının bu bölgelerde Göktürk egemenliği altında olan Türk boylarıyla ilişkili olduğu sanılmaktadır. ²⁵

Göktürk heykellerinin gerçekçi üslubu, Türkçe körk denen şahıs portrelerinde, şahıs kıyafetleri ile birlikte belirmiştir. Mabutların tasvirleri de tipolojik bakımdan Türklere benzetilmiştir. ²⁶ Göktürklerde hem resim sanatı hem de heykel sanatı için bediz ifadesi kullanılmaktaydı. Gerek heykel için gerekse boya ile yapılmış olan resimsel ifadeler bu adla anılmış olup, başka bir ifade kullanmamışlardır. Bunu da Köl İç Çor Yazıtı kitabesinden

19- ESİN, Türk... s. 28.

20- Yaşar ÇORUHLU, "Göktürk Sanatı" Türkler, C.4, Ankara, 2002, s. 93.

21- Yaşar ÇORUHLU, Türk Sanatının ABC'si, İstanbul, 1993, s. 34-35.

22- ÇANDARLIOĞLU, Türk... s. 212-213.

23- Ellen D. REEDER, Scythian Gold, Japan, 1999, s. 34.

24- ÇORUHLU, Türk... 1993, s. 35-36.

25- Yaşar ÇORUHLU, Erken Devir Türk sanatının ABC'si, İstanbul, 1998, s. 95-96.

26- ESİN, Türk... s. 8.

anlıyoruz.²⁷

Göktürk tasvir sanatının büyük kısmını oluşturan heykel sanatı daha çok mezar külliyelerinde karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa Orhun bölgesinde bulunan bu mezar külliyelerinde çeşitli heykellerle birlikte pek çok balbal da bulunmaktadır. Figüratif açıdan değerlendirdiğimiz zaman bunların en başta gelenleri; Kül (Köl) Tigin Yazıtı, Bilge Kağan Yazıtı, Bilge (Vezir) Tonyukuk Yazıtı ve Şiveet Ulan Yazıtı'dır. Figüratif açıdan olmasa da yazınsal açıdan önemli olan diğer yazıtlar arasında Bugut Yazıtı, Çoyr Yazıtı, Köl İç Çoyr Yazıtı, Hoyd-Tamir Yazıtları, Karabalgasun Yazıtları, Taryat Yazıtı ve Moyun Çor Yazıtı gibi yazıtlar bulunmaktadır.²⁸

İlk olarak Köl (Kül) Tigin²⁹ Külliyesi'ndeki heykeller üzerinde görülen kıyafet biçimleriyle değerlendirmemize başlayabiliriz. Bu gün Arhangay Aymag'ın Koço Tsaydam bölgesinde bulunan Köl Tigin Yazıtı, Köl Tigin'in 27 Şubat 731 tarihinde³⁰ ölümünden sonra 732 yılında³¹ ağabeyi Bilge Kağan tarafından diktirilmiştir. Gri mermerden yapılmış dört cepheli yazıtın doğu yüzünde 40, güney ve kuzey yönlerinde 13'er satırlık Göktürk harfli Türkçe metinler vardır.³² Yazıtın batı yüzünde ise devrin Çin İmparatoru T'ang tarafından Köl Tigin'in ölümü dolayısıyla gönderdiği ve evrenin düzeninden, Köl Tigin'in saygın kişiliğinden ve barışın öneminden bahseden Çince mesajına yer verilmiştir. Köl Tigin yazıtında Göktürk tarihine dair çeşitli olaylar, Bilge Kağan'ın ağzından nakledilmektedir. Yazıt üzerinde tüm Türklerin ortak damgası olan dağ keçisi motifi de yer almaktadır. Yazıtın güney yüzündeki metni içerisinde geçen "...Altını, gümüşü, ipeği, ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor. Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş... Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştırdıktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşünürmüş. İyi, bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmezmiş. Bir insan yanılrsa, kabilesi, milleti, akrabasına kadar barındırmazmış. Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti, öldün; Türk milleti öleceksin!" şeklindeki ibare Çinlilerin Türklere sunduğu ipek kumaşlar ve sebepleri açısından oldukça dikkat çekicidir.³³ Metnin devamında da Türk milletinin Ötüken'de oturması, Çin'e gitmemesi tavsiye edilerek, bekasının devam edebileceği anlatılmaktadır. Doğu yüzünde de yine çeşitli Çin entrikalarından bahsederek yönetimin beceriksiz idarecilere kalması durumunda yaşanan sıkıntılara değinilmiştir.³⁴ Türk devlet geleneğinin böylesine hassas olarak yansıtıldığı bu anıtın çevresinde, yine Kül Tigin anısına dikilmiş pek çok heykel de vardır. Bu heykeller o dönemin kıyafet biçimini yansıtması sebebiyle bizim açımızdan önem taşımaktadır.

27- Köl İç Çor yazıtının 24. satırında "Kaganın küçük erkek kardeşi El Çor tegin geldi, daha sonra dört tegin daha geldi. Bu adamlar efendi (ışvara) Bilge Köli Çor'un cenaze töreninde görevli idiler ve bunlar oturan Bedizler (heykeller) imat ettiler" şeklinde ifade yer alır. Bediz ifadesi hakkında daha geniş bilgi için bakınız, Anıl YILMAZ, "Asya'da Klasik Türk Dönemi İnsan Biçimli Heykelticiliğin Gelişimi" Arkeoloji Anadolu-Avrasya Dergisi, S. 1, İzmir, 2005, s. 87-88.

28-Osman Fikri SERTKAYA-Cengiz ALYILMAZ-Tsendiyn BATTULGA, Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi Albümü, Ankara, 2001, s. 15-284.

29- Kül Tigin ya da Köl Tigin ifadesi eski Türklerde kullanılmış bir makam bildiren anlam ifade etmektedir. Tigin; şehzade veya prens anlamına gelmektedir. Kül veya köl ifadesi de bildiğimiz anlamda kullanılmıştır. Köl Tigin; kudretli göl kadar geniş prens anlamı taşır. Milletinin sevgisini kazanmış olan Kül Tigin'in kaynaklarda geçen diğer adı da Gültekin'dir. Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Nejat DİYARBEKİRLİ, "İslamiyetten Önce Türk sanatı" Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı, Ankara, 1993, s. 40.

30- ÇANDARLIOĞLU, Türk... s. 54.

31- ÇORUHLU, Türk... s. 36.

32- Cengiz ALYILMAZ, "Orhun Yazıtları" Türkler, C. 3, Ankara, 2002, s. 755.

33- SERTKAYA, Moğolistan'daki... s. 16.

34- Wilhelm THOMSEN, "Moğolistan'daki Eski Türkçe Kitabeler" Türkler, C. 3, Ankara, 2002, s. 717.

Kül Tigin'in anısına yapılan heykellerden birinin başı (ki bu baş heykelinin Kül Tigin'e ait olma ihtimali yüksek) çift başlı kartal süslemeleriyle dikkatimizi çekmektedir (Resim-2). Moğolistan'ın Ulaanbator Müzesi'nde bulunan bu heykel başı dönemin en önemli buluntularından biri olarak kabul edilebilir.³⁵ Başında bulunan börk biçiminin, daha sonraki yüzyıllarda Selçuklu³⁶ ve Osmanlı'da da kullanıldığını göreceğiz (Çizim-1). Yukarıya doğru silindirik bir form biçiminde yükselen başlığın, üst kısımlarda biraz daraldığı dikkatimizi çeker. Başa giyilen kısımda ise, ince bir şerit halinde börkün etrafını çevreleyen bir kuşak bulunur.

Kırık bir halde, bir çukur içerisinde bulunmuş olan bu heykel başı, kanatları iki yana açık heraldik tarzdaki duruşa sahip yırtıcı bir kuş motifi ile bezenmiştir. Bugün Tarih Enstitüsünde korunan³⁷ bu heykelin başlık ya da börkünün üst kısmı, beş dilimden oluşmuştur. M.Ö. IV. yy.dan başlayarak Selçukluya kadar net olarak görülen bu başlık biçimi, tamamen Doğu'ya özgü bir üslup taşımaktadır. Orta Asya'da Tac-ı Börki³⁸ denilen bu başlık biçimi, Türklerin börkü ile İranlıların taç kavramının birleşmesinden doğmuştur. Bu kavram hükümdar başlıkları için kullanılmış olduğundan dolayı, bu başlığı taşıyan heykelin de önemli bir kişiye ait olduğunu gösterir.³⁹ Gerek Göktürk heykellerinde gerekse Orta Asya'daki Türk bölgelerinde karşılaştığımız heykellerin başında genellikle börk denen bir başlık kullanılmıştır. Kimi zaman bu başlıklar tolgaya dönüşmekte olup kadın heykellerinde daha çok üç dilimli başlıklar olarak ele alınır.⁴⁰ Kül Tigin mezar külliyesinde başları kırılmış ya da tahrip edilmiş daha pek çok heykel bulunmaktadır. Genellikle oturur tarzda tasvir edilen bu başsız heykellerin çoğunda detaylı bir işçilik bulunmamakla beraber hemen hemen tamamında kemer çizgisinin çizilmiş olması dikkatimizi çekmektedir. Kemer, Türk giyim kuşamında önemli bir yer tutmaktadır. Çok detaylı işçiliğe sahip olmadığını belirttiğimiz bu heykellerde, oldukça doğru bir orantıyla yontu yapılmış olması dikkatimizden kaçmamaktadır. Bu tarz erkek heykellerinden birinin, çizmelerini de kısmen örten uzun bir kaftanının olduğu⁴¹, ancak kıyafetinin detaylarının belli olmadığı görülmektedir (Resim-3). Elinde kılıç kabzasına benzer bir şey tutan heykelin ayaklarında da çizmeler olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak ayakta kalan fakat başı olmayan siyah taştan yapılmış bir başka heykel, muhtemelen bir kadına aittir (Resim-4).⁴² Uzun bir kaftan giymiş olan figürün iki eli önde birbirine kavuşmuş olarak bağlı durmaktadır. Elinde kıvrılarak aşağı doğru uzanan mendil⁴³, saygı duruşunda duran bir kadını temsil etmektedir.⁴⁴ Kaftanın geniş yakaları iki yana doğru açılmış ve oldukça belirgindir. Sağ taraf üste gelecek şekilde kapatılmıştır.

Bu heykellerin dışında bir heykel daha kıyafetleriyle dikkatlerimizi çekmektedir. Göktürk dönemi elbise üslubuyla ele alınarak yontulmuş olan heykel, ayakta durur tarzda ele alınmış olup, yine başı kırıktır.⁴⁵

35- John LAWTON, *The Turks of Eurasia*, Ankara, 1996, s. 57; GÜNDOĞDU, *Türk...* s. 34.

36- Zühre İNİRKAŞ, *Türklerde Hükümdar Tacı Geleneği*, Ankara, 2002, s. 32.

37- SERTKAYA, *Moğolistan'daki...* s. 45.

38- GÜNDOĞDU, *Türk...* s. 35; Zühre İNİRKAŞ; "Orta Asya'dan Anadolu'ya Türklerde Taç geleneği" *Türkler*, C. 4. Ankara, 2002, s. 152.

39- İNİRKAŞ, *Türklerde...* s. 32.

40- Anıl YILMAZ, "Asya'da Klasik Türk Dönemi İnsan Biçimli Heykelleliğin Gelişimi" *Arkeoloji Anadolu-Avrasya Dergisi*, S. 1, İzmir, 2005, s. 89.

41- Yaşar ÇORUHLU; "Göktürk Devrinden Bazı Heykeller Üzerine Düşünceler" *IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Erzurum, 2006, s. 171.

42- SERTKAYA, *Moğolistan'daki...* s. 49.

43- ÇORUHLU; *Göktürk Devrinden...* s. 175.

44- Dimitriy VASILİYEV, *Moğolistan Tarihi Eşerleri Atlası*, Ankara, 1995, s. 15.

45- VASILİYEV, *Moğolistan...* s. 15.

Üzerinde uzun bir kaftan bulunan figür, elinde ne olduğu tam anlaşılamayan uzun bir nesne tutmaktadır (Resim-5/A/B). Kaftanın sol tarafı üste gelecek şekilde dolanarak sarılmıştır. Arka tarafta ise bir eteği hafifçe dışa doğru kıvrılmış olarak tasvir edilmiştir. Belinde önemli kişilerin rütbe göstergesi olarak bir deri kemer olduğu anlaşılmaktadır.

Bu kemer üzerine, arka tarafta bir de hançer takılmıştır. Göktürk heykellerinin çoğunda görülen bu kemer kurşak olarak isimlendirilir. Kullanan kişinin rütbesini ifade eden bu kurşaklar aynı zamanda kullanıcıya bir hareket kolaylığı da kazandırır. ⁴⁶ Bu bölgedeki heykeller ilk buldukları zaman çok dağınık bir vaziyette tespit edilmiştir. Bunlar arasında Kül Tigin ile hanımının yan yana oturan heykellerinin olduğu fakat bu talan esnasında her birinin ayrı köşelere atıldığı bazı kaynaklarda belirtilmektedir. ⁴⁷

Kül Tigin külliyesi kadar önemli olan bir diğer külliye Bilge Kağan Yazıtlarının bulunduğu mezar külliyesidir. Bilge Kağan Yazıtı ve Anıtları, Bilge Kağan'ın 734'te ölümünden ⁴⁸ sonra oğlu Tenri Kağan tarafından 735 yılında diktirilmiştir. ⁴⁹ Bilge Kağan yazıtı; şekil, yapı ve içerik olarak Köl Tigin yazıtıyla büyük benzerlik göstermektedir. O da tıpkı Köl Tigin yazıtı gibi bu gün parçalanmış olan bir kaplumbağa kaidesi üzerinde yükselmekteydi. Batı yüzünde bir Çince metin yer alırken, diğer yüzlerinde Göktürkçe metinler bulunmaktadır. Yazıtta olayları nakleden yine Bilge Kağan olmuştur. Yazıtta Köl Tigin'in ölümünden sonra meydana gelen olaylara da değinilmiştir. Mezar külliyesinin etrafında yazıttan başka sunak taşı, insan heykelleri, koç heykelleri, taşbabalalar, balballar, döşemeler, kiremitler, tuğlalar ve künkler bulunmaktadır. Bu eserlerin büyük bir kısmı 2000 ve 2001 yıllarında Koço Tsaydam ⁵⁰ bölgesinde yaptırılan Depo-Müze-Kazı evinde korumaya alınmıştır. Külliye de önce Wilhelm Radloff (1837-1918), daha sonra çeşitli bilim adamları kazılar yapmıştır. ⁵¹ Yazıt üzerinde yine devlet idaresindeki hataların sonuçları, Çin ile olan münasebetlere değinilmiştir. Metnin devamında devletin yeniden toparlanması ve Çin ile yapılan sayısız savaşlar zikredilmiştir. ⁵²

Bilge Kağan Külliyesi'nde önemli heykeller bulunmaktadır. Burada, Köl Tigin külliyesine nazaran, daha fazla sayıda figüratif heykelin bulunması dikkatimizi çekmektedir. Külliye deki heykel örneklerimizden ilki, Bilge kağan'a ait olduğu sanılan ve oturur tarzda yontulmuş olan heykeldir. Beyaz mermerden yapılan heykelin başı kırılmıştır ⁵³ (Resim-6). Sol tarafı üste gelecek şekilde kapanan uzun bir kaftan, heykelin asıl kıyafetini oluşturmaktadır. Geniş yakalar dışa doğru kıvrılır biçimde tasvir edilmiştir. Uzun boylu olan kaftan, oturan figürün dizlerini ve ayaklarını da örtmektedir. Heykelin belinde yine deri kemeri andıran bir düzenleme mevcuttur.

Az ilerisinde bulunan ve oturur tarzda ele alınan heykellerden diğerinin ise, Bilge Kağanın eşine ait olduğu sanılmaktadır ⁵⁴ (Resim-7/A/B). Bu heykel de siyah damarları bulunan beyaz mermerden yontulmuştur. Bağdaş kurarak oturan heykelin üzerindeki elbisenin sağ yanı sol tarafa doğru dolanarak, üstte kalacak şekilde kapanmaktadır (Çizim-2). Erkek heykellerinde sol taraf üstte kalmaktadır. Bu kadın heykelinde de yakalar dışa doğru kıvrılmaktadır. Oldukça geniş bir yaka uygulaması dikkatimizi çekmektedir. Bu tür yaka uygulamaları daha önceki dönemlerde görülen eserlerde pek kullanılmamıştır.

46- YILMAZ, Asya'da... s. 90.

47- ASLANAPA, Türk Sanatı-I. s. 8.

48- KAŞIKÇI, Orta... s. 77.

49- ÇORUHLU, Türk... s. 36.

50- DİYARBEKİRLİ, İslamiyetten... s. 43.

51- SERTKAYA, Moğolistan'daki... s. 73.

52- SERTKAYA, Moğolistan'daki... s. 74-80.

53- SERTKAYA, Moğolistan'daki... s. 101.

54- SERTKAYA, Moğolistan'daki... s. 103.

Bilge Kağan'a ait olduğu düşünülen bir başka heykelin, ayakta duran bir figür olarak tasvir edildiğini görmekteyiz. Oldukça düzgün olan heykelin başı yine kırıktır ⁵⁵ (Resim-8). Siyah damarlı bir mermerden yapılan heykel, sağ elini göğsüne doğru kaldırmış, sol elini aşağı doğru uzatmış olarak durmaktadır. Uzun boylu kaftanın ön kısmında kapanma yerini belirten bir çizgiden başka herhangi bir yaka belirtisi bulunmamaktadır. Belindeki deri kemerin arka taraftan dolanarak ve ucunun kemer içinden geçirilerek son bulduğunu görürüz (Çizim-1). Bunun dışında heykelde dikkati çeken başka bir özellik mevcut değildir.

Bilge Kağan Külliyesi'nde yapılan kazılar sonucunda pek çok eser de ele geçmiştir. Hun geleneğindeki gibi değerli eşyaları ve atıyla gömülen Bilge Kağan mezarından anka kuşu motifiyle bezeli altın taç, altın kemer tokaları, tamamı altın elbise kopçaları çıkarılmıştır. Bunların yanı sıra, giyim kuşama ait çeşitli parçalar, altundan yapılmış maşrapa, sürahi, tabak gibi günlük kullanım eşyaları, iki geyik heykeli, gümüş tabaklar, çeşitli tekstil kalıntıları ve metal parçacıkları ile bronz çiviler ele geçmiştir. ⁵⁶

Göktürk dönemine atfedilen bir diğer anıt ise, Bilge Tonyukuk Yazıtı'dır. Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtları Koçho Tsaydam Bölgesi'ndeki Orhun Irmağı civarındadır. Bilge Tonyukuk Yazıtları ise Bayn Tsoiko Bölgesi'ndedir. ⁵⁷ Her üçü de aynı dönemlere tarihlendirilir. Bilge Tonyukuk yazıtları II. Göktürk kağanlığı döneminin büyük veziri, kumandanı ve danışmanı Bilge Tonyukuk'un (Ö. 726) ölümünden ⁵⁸ önce bizzat kendisi tarafından 725 yılında diktirilen dört cepheli iki yazıttan ibarettir. ⁵⁹ Bu anıtlarda da Göktürk dönemi hadiselerine değinilerek devlet idaresindeki kişilerin bilgili insanlara danışması durumunda kazanacakları başarıdan söz eder. ⁶⁰ Burada da çeşitli heykeller bulunmasına rağmen kıyafet biçimleri açısından detaylı işlemlere sahip olmadıklarından kayda değer özellikli heykeller yoktur.

Bu gün Philadelphia Üniversitesi Müzesi'nde muhafaza edilen bir kabartmada, Gök menşeli atıyla birlikte bir Türk beyinin tasviri bulunmaktadır. 649 yılında ölen Çin hükümdarı Tai Tsong'un mezarında bulunan ⁶¹ bu kabartma, Hunlara da mal edilmekle ⁶² beraber daha çok Göktürk dönemi etkiler yansıtmaktadır ⁶³ (Resim-9). Göktürk savaşçısı gibi giyinmiş bir Çinli süvari olma ihtimalinin yanı sıra, bir Türk süvarisini de canlandırabilecek olan bu kabartmada, süvarinin uzun bir kaftan giymiş olduğu görülür. Başında bir şapka bulunan figürün kaftanı boyu ve özellikleri itibariyle, Göktürk kaftanlarına çok benzemektedir. Kaftanın uzun boyu, Göktürk heykellerinde karşılaştığımız kaftanlarla tıpatıp aynıdır. Belindeki deri kemere bir ok sadağı asılmıştır. Bunların dışında Göktürklerin, kemerlerine tagar (dagar/dagarcık) adı verilen ve çok amaçlı kullanılan torbalar astıkları da heykeller üzerinde görülür. ⁶⁴ Çinlilerin giyim tarzına uzak olan bu kıyafet anlayışı, Türk kıyafet geleneğini yansıtmaktadır. Bu yüzden figürün direkt olarak bir Türkü canlandırma ihtimali yüksektir. Gerçi Çinlilerin Hunlar döneminde Türklere benzer kıyafetler giyerek, daha rahat ata binmeyi ve Türkler gibi savaşmayı tercih ettikleri de bilinmektedir. Böyle bile olsa Türk kıyafetinin bir numunesini sunma açısından da bu kabartma değerlendirilebilir. Zaten ayaklarındaki deri çizmeler, İskit ve Hunların çizmelerini çağrıştırmakta ve onlara tıpatıp uyarak büyük benzerlikler göstermektedir.

55- SERTKAYA, Moğolistan'daki... s. 105.

56- http://www.turkcleronline.com/turkcler/gokturkler/turkler_gokturkler.htm E.T.11.06.2004.

57- ALYILMAZ, Orhun... s. 761.

58- KAŞIKÇI, Orta... s. 81.

59- ÇORUHLU, Türk Sanatının... s. 36.

60- SERTKAYA, Moğolistan'daki... s. 123-124.

61- Nejat DİYARBEKİRLİ, "Eski Türklere Kültür ve Sanat" Türkler, C. 3, Ankara, 2002, s. 891.

62- <http://www.turkcleronline.com/turkcler/hunlar/hunlar.htm> E.T.11.06.2004.

63- Akdes Nimet KURAT, "Göktürk Kağanlığı" Türkler, C.2, Ankara, 2002, s. 69.

64- YILMAZ, Asya'da... s. 90.

Bugün Moğolistan sınırları içerisinde bulunan pek çok Göktürk dönemi heykelleri mevcuttur. Bunlar, genel yapı itibarıyla elinde kadeh tutan asilzadeler olarak tasvir edilmişlerdir. Üzerlerindeki uzun kaftanın ve belindeki deri kemeri ifade eden çizgiler dışında kıyafet analizi yapabileceğimiz çok fazla özellikler taşımamaktadır. Bu yüzden bunların tamamını ele almaktansa birkaç örnekle yetinmek daha uygun olacağı kanısındayız. Bu örneklerden biri Batı Moğolistan'da Cagaan Nur'da bulunan⁶⁵ Göktürk devrine ait, yağ-aş merasimine katılan bir erkek heykeldir⁶⁶ (Resim-10). Elinde kadeh tutan bu heykelin küçük gözleri ve başlığı, uzun kaftanı ile birlikte Göktürk devri kılık ve kıyafet özelliklerini yansıtır. Bölgede görülen bir diğer heykel türü ise; üzerindeki kuşak ve kemerlerin daha belirgin olduğu heykel grubudur (Resim-11). Bu heykeller de farklı bir çizgi arz etmekle beraber, Göktürk dönemi özellikleri sergilemektedirler. Buna benzer birçok taşbaba ve heykel, Orta Asya'da Göktürk dönemi sanat anlayışını dinî bir inanç geleneğiyle bizlere sunarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Moğolistan'da yaklaşık 200 heykel üzerinde yapılan incelemeler neticesinde Türklere has beş tip heykel türü tespit edilmiştir. Tüm heykeller bu beş tipin birer varyasyonu tarzında ele alınarak işlenmiştir.⁶⁷ Gerçekçi üslupta ele alınan heykellerin yanı sıra, bir duruş ifade eden oturan heykeller, kaba bir şekilde insan biçiminde yontulmuş taş balballar (Resim-12) ve taş nineler bu grupların bazılarını oluşturur.

Göktürkler döneminde kıyafetlerin yapımında deri ve keçenin kullanıldığını da görürüz.⁶⁸Bunu bazı heykeller üzerindeki başlıkların duruş biçiminden de anlayabiliyoruz. Göktürkler döneminde keçecilik, sadece çadırların döşemesinde kullanılmamış, börk, şapka gibi çeşitli başlıkların yapımında da tercih edilmiştir.⁶⁹ Ayrıca bellere takılan deri kemerlerin, çeşitli madeni plakalarla süslendiği de daha önceden gelen bir ata geleneği olarak dikkatimizi çekmektedir.⁷⁰

Göktürk kıyafetlerinin değerlendirmesini yapabileceğimiz bir diğer materyal, dönemin duvar resimleri olacaktır. Göktürklerde şehirleşmenin başladığını ve yerleşik hayata geçildiğini kalan çeşitli şehir kalıntılarında anlayabiliyoruz. Bu şehirlerin Uygurlar döneminde de kullanılması ve daha da geliştirilmesi iki kültür evresinin iç içe geçmesine sebep olmuştur. Bu yüzden saray duvarları kalıntıları üzerinde görülen duvar resimlerinin dönemlerini kesin olarak tayin etmek biraz güçtür. Uygurların bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından kendi sanat anlayışında belli bir üslup çizgisi tayin edebiliyoruz. Ancak Uygurların Göktürk egemenliği altında yaşadığı dönemlerde icra ettikleri bazı sanat eserlerini tahlil etmek ve dönem tayin etmek biraz problemlidir. Bu yüzden, ancak kesin olarak Göktürk dönemi resimleri olarak bildiğimiz tasvirleri, Göktürk kıyafetleri açısından ele alacağız.

Göktürkler döneminde yapılan resimlerin bir kısmının kaya resimlerinden oluştuğunu biliyoruz. Daha önce de bahsettiğimiz, Kuzey Altaylarda Cast Uul Dağı'nda bulunan Char Chad kaya resimlerinden başka kaya resimleri olduğunu da görüyoruz.⁷¹ Göktürk dönemine tarihlendirilen Kudirge mezarında görülen bazı resimlerde taç ve kaftan giymiş bir kral ve arkasında duran yine kaftanlı bir kadın figürünün⁷² tasvir edildiğine tanık oluyoruz⁷³(Çizim-3). Altun-Yış dağlarında bulunan Kudirge mezarı Erken Göktürlere atfedilir. Bahaeddin Ögel de bu figürün erkek figürü olabileceğini düşünmektedir.⁷⁴

65- ÇORUHLU, Erken... s. 100.

66- DİYARBEKİRLİ, Eski... s. 892.

67- Vladimir D. KUBAREV, "Moğolistan ve Altaylar'daki Yeni Türk Heykelleri" Türkler, C. 3, Ankara, 2002, s. 904.

68- Tülin ÇORUHLU, "Giyim Kuşam" Mad. Thema Larousse Tematik Ansiklopedi, C. 6, İstanbul, 1993, s. 281.

69- Cavidan BAŞAR ERGENEKON, Tepme Keçelerin Tarihi Gelişimi Renk Desen Teknik ve Kullanım Özellikleri, Ankara, 1999, s. 19.

70- ÖGEL, İslamiyetten... s. 20.

71- Yaşar ÇORUHLU, "Göktürk Sanatı" Türkler, C. 4, Ankara, 2002, s. 96.

72- Zühre İNİRKAŞ, "Orta Asya'dan Anadolu'ya Türklerde Taç Geleneği" Türkler, C. 4, Ankara, 2002, s. 152.

73- ESİN, İslamiyetten... s. 339.

74- ÇORUHLU, Göktürk... s. 96.

Kuça'da Göktürk dönemine tarihlendirilen bir kaya resminde Türklere özgü yoğ (matem) töreni yapılmaktadır. Bu tasvirde yakaları sola doğru iliklenen şahıslar Göktürk beyleri olarak yorumlanmaktadır ⁷⁵ (Çizim-4). Bu durumda üst sırada ortadaki erkek figürünün ve alt sırada sağdaki üç figürün Türk olma ihtimali ortaya çıkmaktadır. Kadın figürlerinin yanı sıra Uygurların giyim tarzını yansıtan diğer erkek figürleri, kompozisyonda yer alan diğer figürlerdir.

Doğu Türkistan'da Batı Türk Kağanlarının ordugâhına yakın bir yerde olan Kuça'daki bir başka duvar resminde, böri bayrağını tutan bir kağan tasviri bulunmaktadır (Çizim-5). Böri (kurt) başlı bayrak; Göktürk, Batı Türkleri ve Uygurlarda kağanlık alametidir. Bu resimde de muhtemelen bir kağanın tasviri bulunmaktadır. ⁷⁶ Burada başındaki tacı, uzun kollu ve uzun boylu kaftanıyla, belindeki sarkıntılı deri kemeriyle savaşa hazır, heybetli bir kağanın tasvir edildiğini görmekteyiz. Kızıl'da Ming-Oi Mağaraları'ndan Nagaraya Mağarası'nda, giriş kapısının iç duvarında yer alan Tanrı Kral, yalnızca en büyük kağanlara özgü olan kurt başlı bayrağı tutuyor. ⁷⁷

Kumtura duvar resimlerinde Göktürk kıyafetleri giymiş bir bey ve ailesinin resmedildiği tasvirde, Budist toynlar da bulunmaktadır (Çizim-6). Grünvedel'den alınan bu çizimin VI-VIII. yy.lara ait olduğu sanılmaktadır. ⁷⁸ Resimde üç büyük erkek figürünün kıyafet biçimleri Göktürk heykellerinde görülen uzun kaftanlara çok benzemektedir. Burada yaka biçimleri, önlerinin kapanış şekli, kemerler ve kılıçları, ayaklarındaki uzun çizmeler Göktürk dönemi erkek kıyafetlerini en iyi şekilde yansıtmaktadır. Sol tarafta endamlı bir şekilde duran iki kadının kıyafetleri de, o dönemin kadın kıyafetlerini aktarması açısından ilginçtir.

Soğdların (650-696) Afrasyab Sarayı'nda (VI-VII. yy) yaptıkları duvar resimlerinde Göktürk beylerinin de tasvir edildiğini görmekteyiz. ⁷⁹ Üst sırada oturan uzun saçlı beyler ve alt sıradaki uzun saçlı, uzun kaftanlı figürler (soldaki iki figür) Göktürk beyleri olarak yorumlanır ⁸⁰(Çizim-7). Üst sırada minder üzerine bağdaş kurup oturan Türk beylerinin özenle taranmış saçları ve bellerinde asılı olan kılıçları dikkat çekicidir. Alt sıradaki iki Türk asilzadesinin kaftanlarının yakalarının iki yana açık olması Göktürk kıyafetlerinin tipik bir göstergesidir.

Balalıktepe duvar resimlerinde de Göktürk beylerinin tasvir edildiği bir şölen sahnesi yer almaktadır (Çizim-8). Bağdaş kurarak oturan beylerin ellerindeki kadehler, Göktürk heykellerinde ve balballarda gördüğümüz sahneleri hatırlatmaktadır. Eski bir Hun ili olan Çaganyan'daki Balalıktepe Sarayı, VI. yy.da Göktürk sülalesinden olan Toharistan Türk Yabguları idaresinde bulunuyordu. ⁸¹Buradaki figürlerin Göktürk kıyafetleri giydiği açıkça belli olmaktadır.

Eserlerinin çoğu Uygurlar dönemine ait olan Pencikent duvar resimleri arasında da Göktürk dönemi izlerini görmekteyiz (Resim-13). Bunlar arasında Göktürk devrinde, bir Türk sülalesi idaresinde bulunan Semerkant yakınlarındaki Pencikent duvar resimlerinin birinde, uzun saçları ve kıyafetlerinden Türk olduğu anlaşılan kuram (mertebe dizilişi) halinde beyler, şölen sırasında görülmektedir. ⁸² Başlarında değişik bir başlık bulunan figürler üzerindeki kıyafetlerin de değişmeye başladığı görülür. Bunda Budizm'in etkilerinin yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladığının sinyalleri sezilebilir.

75- Emel ESİN, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş, İstanbul, 1978, s. 342.

76- ESİN, İslamiyetten... s. 343.

77- İNDİRKAŞ, Orta... s. 153.

78- ESİN, İslamiyetten... s. 343.

79- ÇORUHLU, Göktürk... s. 96.

80- ESİN, İslamiyetten... s. 346.

81- ESİN, İslamiyetten... s. 346.

82- ESİN, Türk... s. 7.

Pecikent'teki bir başka tasvirde, atlarıyla giden bir Göktürk beyi ve hanımının tasviri bulunmakta olup, VII. yy.a tarihlendirilmektedir⁸³ (Resim-14). Erkek kıyafetindeki farklılıklar bu resimde de sezilmektedir. Uzun kaftanın yaka biçimleri değişmeye başlamış, ancak boydaki uzunluk ve genel biçim korunmuştur. Arka tarafta kalan hanımının figüründe kıyafet bir bütün halinde görünmese de, yakadaki süslemeler dikkatimizi çekmekten geri kalmamaktadır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ :

Göktürk kıyafet üslubunu değerlendirdiğimiz bu yazımızda, döneme ait kıyafetlerin genel özellikleri hakkında şunları söyleyebiliriz: Göktürk kıyafetleri, hem erkeklerde hem de kadınlarda çoğunlukla uzun kaftanlardan müteşekkil idi. Erkek kaftanları, sol taraf üste gelecek şekilde kapanırken kadın kaftanlarının bunun tersi olarak sağ yan üste gelecek şekilde kapanmakta olduğu görülmüştür. Ancak bu genel bir eğilim gibi görülse de kesin bir kural değildir. Göktürk giysilerinin dışa doğru açılan belirgin yakalarının olması önemli özelliklerden biri olarak kabul edilebilir. Başlarına ise, kendilerine özgü börtükler taktıkları ve bunların keçe-den ya da kenarları kürkten yapılmış başlıklar olduğu anlaşılmaktadır. Ayaklarına muhtemelen dizlere kadar uzanan deri ve keçe çizmeler giymekteydiler. Dış giyime dair verebileceğimiz bu unsurlardan sonra, iç giyimlerinde dair belirleyebildiğimiz herhangi bir giyim türü tespit edilememiştir.

Yerleşik hayata geçişin hızla ilerlediği ve Uygur etkilerinin arttığı son dönemlerde, kıyafet biçimlerinde ufak tefek değişimlerin başladığı ve süslemenin arttığı görülür. Uygur sanat anlayışı ve zevkinin ortaya çıkmaya başladığı bu geçiş aşamasında, Uygurların Göktürlere etki etmesinin yanı sıra; ilk önceleri Göktürk egemenliği altında olan Uygurların da Göktürk kültürünün izlerini kendilerinde yansıttıkları görülür.

83- Tamara Talbot RICE, *Ancient Arts of Central Asia*, England, 1965, s. 56.

RESİMLER

Resim-1: Char Chad'da Göktürk dönemi kaya resimleri
(D.Vasiliyev)

Resim-2: Kül Tigin heykelinin üzerinde çift başlı kartal
motifi bulunan büstü (O.Sertkaya)

Resim-3: K l Tigin k llyesinde erkek heykeli
(O.Sertkaya)

Resim-4: K l Tigin k llyesinde kad n heykeli
(O.Sertkaya)

Resim-5/A/B: Kül Tigin külliyesi yakınlarında erkek heykelinin önden (A) ve arkadan (B) görüntüsü (W.Radloff)

Resim-6: Bilge Kağan'ın heykeli (O.Sertkaya)

Resim-7/AB: Bilge Kağan'ın eşi (O.Sertkaya)

Resim-8: Bilge Kağan'ın kumandanlık heykeli (O.Sertkaya)

Resim-9: Gök menşeli atıyla bir süvari figürü.

Resim-10: Cagaan Nur'da Göktürk heykeli.
(N.Diyarbakırlı)

Resim-11: Göktürk döneminden balbal.

Resim-12: Göktürk mezar külliyelerinde taşbaba.

Resim-13: Pencikent'te Göktürk giysili beyler (T.T.Rice)

Resim-14: Pencikent'te Türk beyi ve hanımı (T.T.Rice)

ÇİZİMLER

Çizim-1: Kültigin ve Bilge Kağan heykellerinden yararlanılarak çizilmiş Gokturk giysisi (Resim-2 ve 8'den yararlanılmıştır-Çizim: F.Salman)

Çizim-2: Bilge Kağanın eşine ait heykelden kadın kıyafeti yorumu
(Resim-7'den yararlanılmıştır-Çizim: F.Salman)

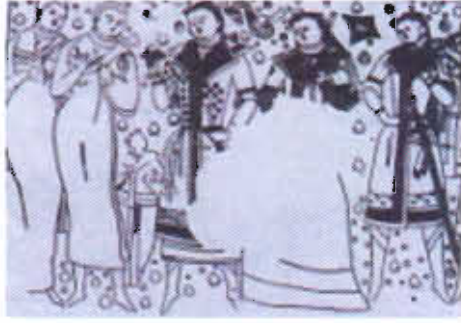
Çizim-3: Kudırge mezarındaki Göktürk dönemi tasvirlerinde
Hükümdar ve eşi (E.Esin)

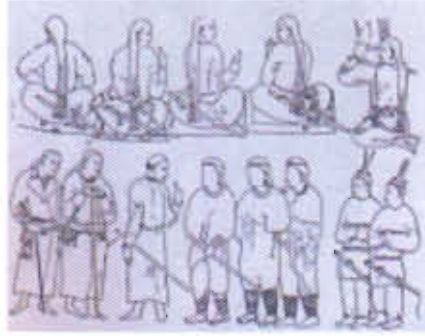
Çizim-4: Göktürk dönemi kaya resimlerinde Yoğ (matem) töreni (E.Esin)

Çizim-5: Kurt başlı bayrağı elinde tutan
Göktürk kağanı tasviri (E.Esin)

Çizim-6: Kuntura'da bir Göktürk beyi ve ailesi (E.Esin)

Çizim-7: Afrasyab Sarayı'nda duvar resminde Göktürk beyleri (E.Esin)

Çizim-8: Balalık-Tepe sarayında Göktürk beyleri (E.Esin)

KAYNAKLAR:

- ALYILMAZ, Cengiz; "Orhun Yazıtları" Türkler, C. 3, Ankara, 2002, s. 754-764.
- ASLANAPA, Oktay; Türk Sanatı-I, İstanbul, 1984
- BÜYÜK LAROUSSE SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ; C. 9, Göktürkler Maddesi
- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin ve Arkadaşları; Türk Dünyası Kültür Atlası: İslam Öncesi Dönem, İstanbul, 1997
- ÇORUHLU, Tülin; "Giyim Kuşam" Mad. Thema Larousse Tematik Ansiklopedi, C. 6, İstanbul, 1993
- ÇORUHLU, Yaşar; "Göktürk Devri Keramik Sanatı Üzerine Bir Deneme" VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 2002, s. 299-319.
- ÇORUHLU, Yaşar; "Göktürk Devrinden Bazı Heykeller Üzerine Düşünceler" IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Erzurum, 2006, s. 171-187
- ÇORUHLU, Yaşar; "Göktürk Sanatı" Türkler, C. 4, Ankara, 2002, s. 91-99.
- ÇORUHLU, Yaşar; "Orta ve İç Asya'da Kazı ve Araştırmalarda Elde Edilen Materyale Göre Erken Devir Türklerinde Çizme" Ortaçağ'da Anadolu: Prof. Dr. Aynur Durukan'a Armağan, Ankara, 2002, s. 69-77.
- ÇORUHLU, Yaşar; Erken Devir Türk sanatının ABC'si, İstanbul, 1998
- ÇORUHLU, Yaşar; Türk Sanatının ABC'si, İstanbul, 1993
- DİYARBAKIRLI, Nejat; "Türk Sanatının Kaynaklarına Doğru" Türk Sanatı Tarihi Araştırmaları ve İncelemeleri, İstanbul, 1969, s. 117-122.
- DİYARBEKİRLİ, Nejat; "Eski Türklerde Kültür ve Sanat" Türkler, C. 3, Ankara, 2002, s. 827-894.
- DİYARBEKİRLİ, Nejat; "İslamiyetten Önce Türk Sanatı" Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı, Ankara, 1993, s. 1-63.
- ERGENEKON, Cavidan BAŞAR; Tepme Keçelerin Tarihi Gelişimi Renk Desen Teknik ve Kullanım Özellikleri, Ankara, 1999
- ESİN, Emel; İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş, İstanbul, 1978
- ESİN, Emel; Türk Kültür Tarihi İç Asyadaki Erken Safhalar, Ankara, 1985
- GÜNDOĞDU, Hamza; Türk Mimarisinde Figürlü Taş Plastik, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul, 1979
- <http://www.dallog.com/devletler/gokturk/gokturk.htm> E.T.11.06.2004
- http://www.turkronline.com/turkler/gokturkler/turkler_gokturkler.htm E.T.11.06.2004
- <http://www.turkronline.com/turkler/hunlar/hunlar.htm> E.T.11.06.2004
- <http://www.utkuhamarat.com/useless/gokturk.htm> E.T.11.06.2004
- İNDİRKAŞ, Zühre; "Orta Asya'dan Anadolu'ya Türklerde Taç Geleneği" Türkler, C. 4, Ankara, 2002, s. 151-156.
- İNDİRKAŞ, Zühre; Türklerde Hükümdar Tacı Geleneği, Ankara, 2002
- KAŞIKÇI, Nihat- YILMAZ, Hasan; Orta Asya-Anadolu Göç Coğrafyası Tanrı Dağlarından Malazgirt'e, Ankara, 2001
- KOÇSOY, Şevket; "Türk Tarihi Kronolojisi" Türkler, C. 1, Ankara, 2002, s. 73-188.

-
- KUBAREV, Vladimir D.; “Moğolistan ve Altaylar’daki Yeni Türk Heykelleri” Türkler, C. 3, Ankara, 2002, s. 903–909.
- KURAT, Akdes Nimet; “Göktürk Kağanlığı” Türkler, C.2, Ankara, 2002, s. 49–78.
- LAWTON, John; The Turks of Eurasia, Ankara, 1996
- LIGETI, Louis; Bilinmeyen İç Asya, Ankara, 1998
- ÖGEL, Bahaeddin; Türk Kültür Tarihine Giriş, Ankara, 1991
- REEDER, Ellen D.; Scythian Gold, Japan, 1999
- RICE, Tamara Talbot; Ancient Arts of Central Asia, England, 1965
- SERTKAYA, Osman Fikri- ALYILMAZ, Cengiz- BATTULGA, Tsendiyn; Moğolistan’daki Türk Anıtları Projesi Albümü, Ankara, 2001
- THOMSEN, Wilhelm; “Moğolistan’daki Eski Türkçe Kitabeler” Türkler, C. 3, Ankara, 2002, s. 711–726.
- VASILYEV, Dimitriy; Moğolistan Tarihi Eserleri Atlası, Ankara, 1995
- YILMAZ, Anıl; “Asya’da Klasik Türk Dönemi İnsan Biçimli Heykelciliğinin Gelişimi” Arkeoloji Anadolu-Avrasya Dergisi, S. 1, İzmir, 2005, s. 87–97.